

Herman Ottó élete és munkássága

**Összeállította:
Kiss József**

Technikai szerkesztő:
Barati Sándor

Második, javított kiadás

A kiadvány megjelenését támogatta:
Herman Ottó Múzeum
KAC

Készült a HOLOCÉN Természetvédelmi egyesület nyomdájában
300 példányban
2000-ben

Tartalomjegyzék:

HERMAN OTTÓ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA.....	3
MOZGALMAS FIATALKOR.....	3
TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGA	5
NEMZETKÖZI ELISMERTSÉGE	6
AZ ISMERETTERJESZTÉS TERÉN ELÉRT EREDMÉNYEI.....	8
A POLITIKUS	9
ORNITOLÓGIAI MUNKÁSSÁGA.....	13
AZ AKTÍV ALKONYAT ÉVEI.....	13
MUNKÁSSÁGÁNAK JELENTŐSÉGE.....	16
A MAGYAR HALÁSZAT KÖNYVÉRŐL	19

Herman Ottó élete és munkássága

„...a tudomány igazságai...mindig igazságok maradnak, de gyakorlatilag csak akkor lehetnek üdvösek a nemzetnek úgy szellemi, mint anyagi létére, ha a nemzet minden rétege és osztálya egyaránt és szükségéhez mérten sajátjává teheti, s ha a nemzetnek a szó legtágabb értelmében közvagyonát képezik.”

/Herman Ottó. 1865/

„...mindnyájunknak kötelességünk – ha csak egy homokszemet is - odavetni a nemzeti műveltségünk pompás épületéhez.”

/Orbán Balázs:
Utazás Keleten/

Mozgalmas fiatalkor

A régi Szepesség kis városkájában, a Zólyom vármegyei Breznóbányán, 1835 június 28-án látta meg a napvilágot a szász-cipszer *Karol Herrmann*, kamarai orvos (az orvosoknál alacsonyabb képesítésű, államilag szerényen dotált bányászati sebész-mester) ötödik gyermekeként *Ottó*.

A születési időpont már *Lambrecht Kálmán* számára is ismert volt, - aki először írta meg Herman Ottó életét. De születési helyként megjelölve 1914-ben, a Révai lexikonában a kérdőíveket böngészve még Alsóhámost talált. (Alsóhámost a „szülői” háznak csak a helyét ismerjük, ugyanis az 1878-as árvíz megrongálta és lebontásra került) Ekkor jelent meg a Természettudományi Közlönyben egy cikk „*Hol született Herman Ottó?*” címmel. Ennek hatására nyomozta ki *Lambrecht* a breznóbányai evangélikus plébánián a felvidéki születés tényét. A kor szellemét ismerve ez a „kegyes hazugság” ill. az a tény, hogy eredeti német nevét magyarosabbá tette, nem meglepő egy olyan embertől, aki készül a közéleti szereplésre.

Ugyanúgy tett mint többek között *Török Aurél*, a nagy magyar antropológus, aki családi nevét, a *Thewrewk*-et magyarosította.

12 éves koráig csak németül beszél, ám apját ekkor Alsó Hámostba helyezik át. Miskolcon - ahol középiskoláit végzi -, sajátítja el nyelvünket és

„lesz” magyarrá, abban az evangélikus algimnáziumban, amelynek falai közül nem kisebb emberek léptek ki az életbe, mint a két *Hunfalvy*. (Ma tábla őrzi emléküket a hajdani algimnázium falán, mely a Miskolci Egyetem, Miskolc város önkormányzata és a Magyar Földrajzi Társaság jóvoltából 1998 XII. 10-én került felavatásra). Továbbá itt tanult a Tiszát szabályozó *Vásárhelyi Pál*, és Kossuth miniszterelnöke *Szemere Bertalan*, így nem meglepő, hogy amikor kitör az 1848-as forradalom és szabadságharc Herman Ottó 13 éves kora ellenére katonának jelentkezik. Természetesen nem sorozzák be, hiszen a „vadóc”-nak sokszori megfázásai eredményeként már ekkor nagyon gyenge a hallása. Elmegy a kedve a tanulástól, pedig a „szókötés” és „szónokköltészet” osztályait kitűnő eredménnyel végzi el.

Közben bekövetkezik a „világosi gyásznap”. Amikor tudomást szerez a fegyverletételről, tehetetlen dühében kioson a kocsiszínbe, ahol az osztrák alakulatok tréncocsijai voltak apja őrizetére bízva, és fűrészsel próbálja megromgálni azok küllőit, amit apja az utolsó pillanatban akadályoz meg.

Az eddig is természetkedvelő fiú ekkor még inkább a Bükk felé fordul. Sokszor több napot csavarog a hegyekben, és amikor szülei eldugják csizmáját, mezítláb vág neki az erdőnek. A hámorok vasmunkásai viszik haza a megfázott fiút. (Felnőtt korában egy tátrai viharban szerzett meghűlése tovább rontja hallását, ezért képviselőként már hallócsővel ült a mindenkori szónok mellé.)

Megkeseredetten inasnak áll egy miskolci lakatos üzembe. Innen a korompai gépgyárba kerül, majd később beiratkozik a bécsi politechnikumba, hogy a szülők akaratának megfelelően később mérnök lehessen. Szabadidejét a Naturalienkabinetben (Bécsi Természettudományi Múzeum) tölti. Ez a nagy tudásszomj feltűnik a jónevű osztrák rovarásznak, *Karl Brunner von Wattenwillnek*. Megbarátkozik az egyszerű öltözékű, szerény fiatalemberrel, s hamarosan apja után második mestere lesz. Dolgozatainak illusztrálására ösztönzi tanítványát, s ekkor derül ki Ottó nagyszerű rajzkészsége, melyet a váratlan megbízatások révén oly tökéletes rajztechnikává fejleszt, „hogy alig győzzük eleget csodálni” híres pókmonográfiájában, vagy akár a *Magyar halászat könyvében*. Ekkor meghal édesapja, így a hét leánygyerekekkel maradt édesanyja már nem tudja támogatni tanulmányait. Dolgozni kezd tehát géplakatosként 1856 decemberéig.

1857-ben nem jelenik meg a katonai sorozáson, mert nem akar az osztrák armádiában szolgálni. A sorozó hatóság megtalálja, katonaszökevénynek minősíti és 10 évre besorozza (siketsége nem akadály). 1861 szeptemberében sikerül leszerelnie. Azonban nem marad sokáig Hámorban, mert harcol

az észak-olaszországi felkelők között, majd Lengyelországban szolgálja a szabadság eszméjét. (Itt lőtték át carbonari kalapját, amit haláláig őrzött.)

1863-ban Kőszegre kerül és két társával „fényirdai műtelep”-et alapít. A fényképészvállalkozás tönkre megy. Megcsömörlik a fotográfiától és ennek hatására nem engedi munkáit képekkel illusztrálni az utókor nagy öröme. Innen *Chernel Kálmán* földbirtokos segítségével kerül tovább mikor is a *Brassai Sámuel* által meghirdetett konzervatori állást nyeri el a Kolozsvárott székelő *Erdélyi Múzeumnál*. Ekkor indul igazi tudományos munkássága.

Tudományos munkássága

Érdeemes egy kis kitérőt tennünk Kolozsvárott. Erdélyország szellemi központjának ekkor még nincs egyeteme.

A kulturális és tudományos élet törekvéseit az Erdélyi Múzeum Egylet fogja össze, melynek elnöke gróf Eszterházy Kálmán, igazgatója Brassai Sámuel. Brassai tudományos munkássága és jelleme sok rokon vonást mutat a fiatal „konzervátoréval”. Mindketten szeretnek a tudomány szűz területeire kalandozni. (Brassai írta meg az első „modernebb” magyar nyelvtant, fűvészi könyvet, bankismeretet, logikát és francia nyelvtant. Az ő pályája is kitérőkkel kezdődött, hiszen a szabadságharc leverése után juhászodott.)

„Brassai Sámuel az ambíciózus pályázót nemcsak hogy maga mellé vette, de az évi ezer forintos illetményéből mond le 300-ról konzervátora javára. E szerény körülmények között rendezi és rendszerezi a múzeum őslénytani, tojás- és csontvázgyűjteményét, s rengeteg példánnyal gyarapítja a rovargyűjtemény anyagát. Itt írja első tudományos értekezését a kabasólyomról. Munkaidejének csak egy részét tölti a múzeum falai közt, többnyire az erdőt-mezőt járja. Minden érdeklő a természetben és az összefüggéseket keresi. Sorra jelennek meg dolgozatai a szaklapokban. Az Erdélyi Múzeumot 1871-ben mégis elhagyja, mert adósságait csekély keresetéből nem tudta volna kifizetni.

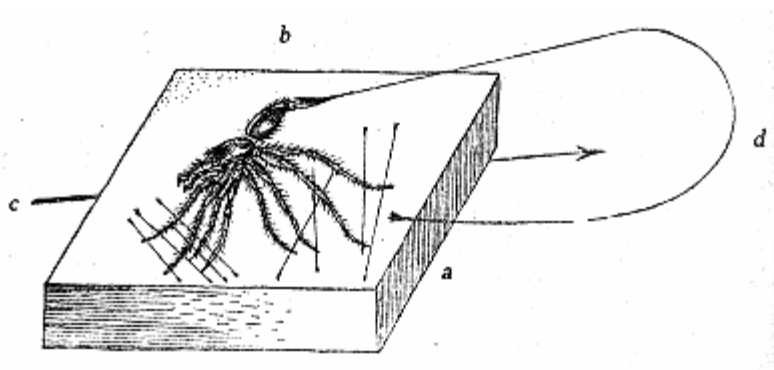
A Magyar Polgár című kolozsvári ellenzéki laphoz szerződik újságíróként. Ő számol be lapjában a franciaországi eseményekről. A német-francia háborúban franciapárti, a francia belpolitikai kérdésekben pedig határozottan a köztársaságiakkal tart. Az 1872-es választások alkalmával azonban, a csendőrszuronyokkal mandátumhoz juttatott kormánypárti képviselő nyilatkozatának leközlését nem tartotta összeegyeztethetőnek függetlenségi felfogásával, s így nemcsak a lapot, de még a várost is otthagyja.” (Magyar Természettudományi Társulat Biológiai Szakosztálya: Herman Ottó élete és munkássága)

A következő esztendő földbirtokos barátjának kúriáján, Szászvesszősön tölti, majd Pestre utazik. Pesten *Szily Kálmán* (a *Természettudományi Közlöny* megalapítója és a *Természettudományi Társulat* első titkára)és *Frivaldszky János* akadémikusok várják. A két tudós már értesült a természetbúvár tüzetes póktanulmányairól, és a *Természettudományi Társulat* nevében megbízzák egy nagy pókmonográfia megírásával, s munkájára 2 ezer forint honoráriumot folyósítanak.

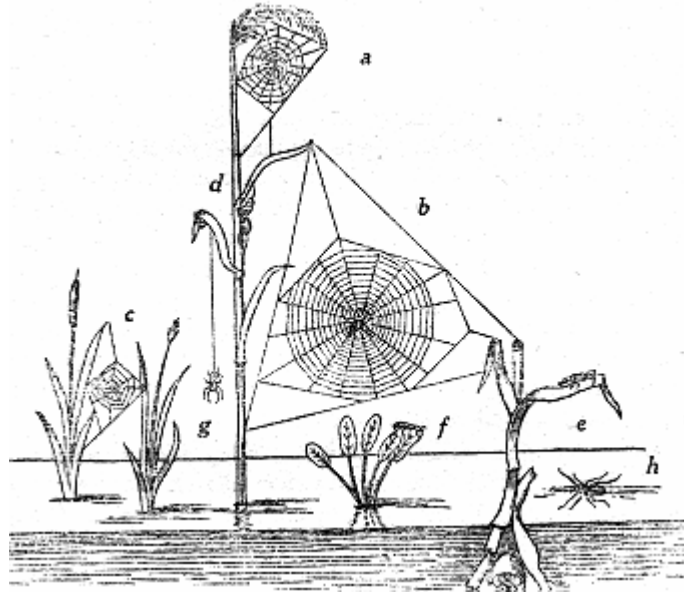
A szerződés megkötött, s a megbízott azonnal kutatóútra indul a Duna-Tisza közére, a Vajdaságba és Erdélybe, egészen Orsováig, onnan az Alföldön át a Hegyaljára, majd a Felvidék és a Dunántúl tájai következnek. Az összegyűjtött anyagot a bácskai Doroszlón rendszerezi.

Nemzetközi elismertsége

Az 1875, 1877 és 1878 években megjelenő háromkötetes *Magyarország pókfaunája* - melyet sajátkezűleg illusztrált -, egy csapásra megszerzi *Herman Ottó* számára a világhírt.

*Fonalröpitő, parittyázó farkaspók (Lycosa amentata);
c, d = szélirány, a = a fonal megerősítési pontja,
a, b = a fonal állása a röpités kezdetén
(Herman Ottó rajza)*

Pókok és pókhálók;
a = ifjú nádipók, b = kifejlődött nádipók, c = Singa kerek-
háló állása, d = leselkedő vidrapók, e, f = leselkedő ugró
Marpesák, g = ugró, elhibázott ugrás után a vízbeeséstől egy
fonal által megóvva, h = vízjáró kalózpók.
(Herman Ottó rajza)

(A magyar szaknyelvet a takácsipar és a szövés-fonás gyönyörű ősi magyar kifejezéseivel pótolta, munkáját azonban két hasábra osztotta, és magyar, ill. német nyelven nyomtatta ki.)

A külföldi szakirodalom is alapműként ismerte el a háromkötetes munkát. Nemcsak megállapításait, hanem rajzait is nagy számban vette át a külföldi szakirodalom. *Ludwig Koch* a nagyhírű német természettudós így ír munkájáról:

„Az eddig írt pókászati munkák közül egyikben sem tárgyaltattott a pókok életmódja oly behatóan, oly éles elmével, mint az Ön művében és emellett nem egy új, szerfelett érdekes megfigyelést közöl, olyat, amely 25 évi tanulmányaim közben még a magam figyelmét is elkerülte.”

Ekkor nevezi ki a *Nemzeti Múzeum* állattárába "örsegédnek" *Trefort Ágoston* kultuszminiszter, mely igen szerényen dotált állással együtt, legalább hivatali lakáshoz is jut a múzeum földszintjén.

Ezekben az években Franciaországban 64, Angliában 304 pókfajt jegyeztek le. Herman Ottó 328 fajt határozott meg a monarchia területén. Munkáját elküldte Kossuthnak is, aki válaszul a következőket írta:

Tisztelt Uram!

Igaz örömmel vettem, s a legszívesebben köszönöm becses ajándokát, „Magyar Ország Pók Faunáját”.

Minél szomorúbb, jóformán mondhatnám minél kétségbeejtőbb Hazánk államelméleti helyzete, mely minthogy Nemzetünk jelleméből az önbizalom és spontaneitás szembetűnőleg kivesztek- a fatalitás kérlelhetetlenségével látszik az önmegsemmisítés lejtőjén alásiklani: annál nagyobb fontossággal bírnak azon tudományos közművelődési mozzanatok, amelyekkel nemzetünk jelesbjei, s köztünk Ön Uram! fajunkkal (és pedig amire különös fontosságot helyezek: nemzeties irányban) a világcultura kerek asztalánál helyet foglaltatni törek-szenek.”

Budapestre költözik és egyre aktívabb szerepet vállal a politikában. 1878-ban csatlakozik a Függetlenségi Párthoz. 1879 októberében már Szeged Alsóváros képviselőjeként kezdi meg a dualizmus rendszerét következőzetesen elutasító képviselői munkáját, melyet 15 évig folytat.

Az ismeretterjesztés terén elért eredményei

Elévülhetetlen érdemeket szerzett a tudományos ismeretterjesztés hazai megteremtésében, amelynek ugyancsak kivételes adottságú művelője volt *a Természettudományi Társulat "természettudományos estvélyein" és a Természettudományi Közlöny* hasábjain.

(Egyik előadásának hatására jelentette be *Bíró Lajos* 1895-ben, hogy folytatni szeretné *Fenichel Sámuel* félbemaradt kutatásait Új-Guineában. Herman közbenjárására a *Nemzeti Múzeum* szerződést köt *Bíróval*.)

Még képviselősége előtt elindítja a *Nemzeti Múzeum Annales*-einek elődjét, a *Természettudományi Füzeteket*. Élvezetes stílusú ismeretterjesztő cikkei jelennek meg a *Természettudományi Közlönyben*, és sorra tartja a Természettudományi Társulat előadói pulpitusán magával ragadó, a hallgatóságot lenyűgöző, népszerű előadásait a rét „zenevilágáról”, s más lebilincselő biológiai témákról.

Itt kell megemlítenünk, hogy 1900-ban az Országos Állatvédő Egyesület közgyűlésén Herman Ottó tette az előterjesztést a Madarak és Fák Napjának megünneplésére. Amerikából indult a mozgalom, ahol külön ünnepelték a Madarak-, és külön a Fák Napját. Ezzel egy időben Párizsban kidolgozták a madárvédelem elveit (a III. Ornitológiai Világkongresszuson egyezményt fogadtak el a résztvevők a mezőgazdaság szempontjából hasznos madarak védelméről), melyet hazánk is aláírt 1902-ben. A madárvédelmi konvenció aláírói vállalták, hogy a kapcsolt jegyzékben felsorolt hasznos madarak védelmét törvényhozás útján biztosítják. Ez 1904-ben történt meg a monarchiában.

A természetvédelem és madárvédelem gondolatának népszerűsítését és összefonódását szolgálta gróf *Apponyi Albert* kultuszminiszter 1906 április 26.-án közzétett miniszteri rendelete is a Madarak és Fák Napjáról.

1878-ban a Tudományos Akadémián *Haynald Lajos* kalocsai érsek antidarwinista kirohanást intéz a materialista fejlődéselmélet ellen. A magát *Darwin* követőjének valló múzeumi kutató ezt nem hagyhatta válasz nélkül, hisz ő darwini szemléletét nyíltan vallotta. „*Két beszéd*” című cikkében élesen tiltakozik az ellen, hogy "a tudomány csarnokába" a vallást becsempészsék. Leleplező érveléseivel harcolt további cikkeiben és előadásaiban is a tudományos igazságért, s ezért az érsek igyekezett ellenfelét - politikai befolyását felhasználva - elhallgattatni. *Herman Ottó* védői "csak" a *Természettudományi Társulat*ba tömörült haladó szellemű tudósok voltak. És mégis, a hatalmi téren hátrányosabb helyzetű szövetségesei győztek, így megmaradt az állásában. De csak egy évig. Addig, míg *Kossuth Lajos* ajánlására Szegeden meg nem választják képviselőül.

A politikus

A két tudós és politikus nemcsak levelezésből ismerte egymást. A természet iránt behatóan érdeklődő *Kossuth* hosszú levélben méltatta a neki megküldött pókmonográfiát (lásd a fentebbi *Kossuth*-idézet). Az emigrációjának keserű éveit természetbúvárkodással enyhítő öreg politikus sűrűn kérte ki természettudós barátjának véleményét különböző kérdésekben. *Herman* 1877-ben, 1887-ben és 1893-ban személyesen is felkereste a hontalanná vált kormányzót torinói otthonában.

Képviselősege alatt nincs egyetlen országos probléma, mellyel kapcsolatban ne hallatná harcos függetlenségi véleményét képviselőházi felszólalásaiban és számos újságcikkben. (Jelentősebb képviselőházi beszédei: *Bosz-*

nia és Hercegovina közigazgatásáról, A Földtani Intézet működéséről, A Magyar Nemzeti Múzeum költségvetése ügyében, A filoxéra vésről, A Tisza szabályozásáról, A közoktatás állapotáról, Az erdélyi szászokról, A csendőrségről, A kolozsvári egyetemről és más tudományos intézetekről, A zsidó kérdésről, A közegészségügyről, Az Országház építéséről, A dualizmusról és a függetlenségről, stb.)

Csupán a nemzetiségi kérdés útvesztőjében vallott radikálisan nacionalista nézeteket: azt szerette volna, ha a nemzetiségiék ugyanúgy megmagyarosodnak, ahogy az vele történt. Élénken rokonszenvezett a munkásmozgalmal, a hetvenes évek végén találkozik *Frankel Leóval*. *Szabó Ervin* egyik cikkében a függetlenségi politikusok közül név szerint egyedül őt említi meg, aki a század végén "szívesen kereste a magyar szocialisták társaságát és szövetségét".

A képviselői fizetés megszabadítja krajcáros gondjaitól, s így ötvenéves fővel végre megnősülhetett. A nála húsz esztendővel fiatalabb *Borosnyay Kamillát* vette el, aki a kolozsvári *Ellenzék* újságírója, s egy hírlapi polémia kapcsán ismerkednek össze. *Kamilla* nagy segítségére van a rosszul halló férjének, mindenüvé elkíséri útjain, s számára minden elleshető szót feljegyez. Felüdülni pedig a házasságkötéskor vásárolt lillafüredi nyaralójába, a *Peleházába* (ma *Herman Ottó emlékház*) tér vele vissza gyakorta.

Itt íródott „A bükkerdő” című munkája is, amelyben nagy szeretettel ír gyermekkorának lillafüredi éveiről:

„ *A bükkerdő*

Gyermekéveim legszebb emlékei bükkerdőtől mosolyognak felém. Hányszor osontam ki a házból, mélyedtem be a bükkösbe, az egyetlen templomba, amelyben igazán szívem és eszem szerint tudok ájtatos lenni!

És milyen is ez a templom! Földjét haloványsárga levelek borítják, oly szépen, mintha nem is a szél, hanem gondos kéz hintette volna el. A sudarak oly egyenesen, oly merészen állanak, mint a gót templom oszlopai, de nem oly komoran, mert kérgük szép világosszürke, fehérrel átfuttatott, s a márványozást a moha végzi rajtuk. A koronák is úgy érnek össze, mint a gót bolthajtás ívezete; de a bükkerdő bolthajtása kacagó zöld, s mesterlyukain nem a padlás szennye, hanem a tiszta kék ég nézeget be, belopózik rajtuk a napsugár, mely a rezgő levelek árnyékával játékot űz a sudarakon s ha forrásra talál, mint a

tükkörről, úgy pattan vissza róla, hogy valamelyik sudár derekára titokzatos Máriákat rajzoljon.

Fenn az ág-bogas karzaton ekkor megszólal az aranybegy. Hangja oly mé-lázó, mint a furulya szava, valóságos ének - akár a Mozart miseszólója. A csepp fitiszmadár szólama úgy avatkozik belé, mint a ministráns felelete. A csuszkák, cinegék, légykapók, rigók hívogatása adja e közösség énekét. Most egyszerre megszólal a pintyőke a templom csengettyűje, mintha igazán lebo-rulásra intene.

Azalatt az apácapillangó - torzonborz bundájába vonva fejét úgy szundi-kál, mint az olvasózó vénasszony. A szatiruszpille sudárról sudárra szállva pajkoskodik, mint a rakoncátlan iskolás gyerek. Az írisz-pille pedig szárnyait nyitogatva úgy kényeskedik, mint az új ruhás kisleány, kit csak a ruhája vitt a templomba. A bükkfatapló is úgy áll ki a fa derekán, mint a szenteltvíztartó a gót oszlopon. A kis sziklatömb moh- és folyókadiszításával az oltár, a korhadó törzsök, melynek redvesedő kérgét az ifjú sarjak zöldje fedezgeti a keresztelő-medence.

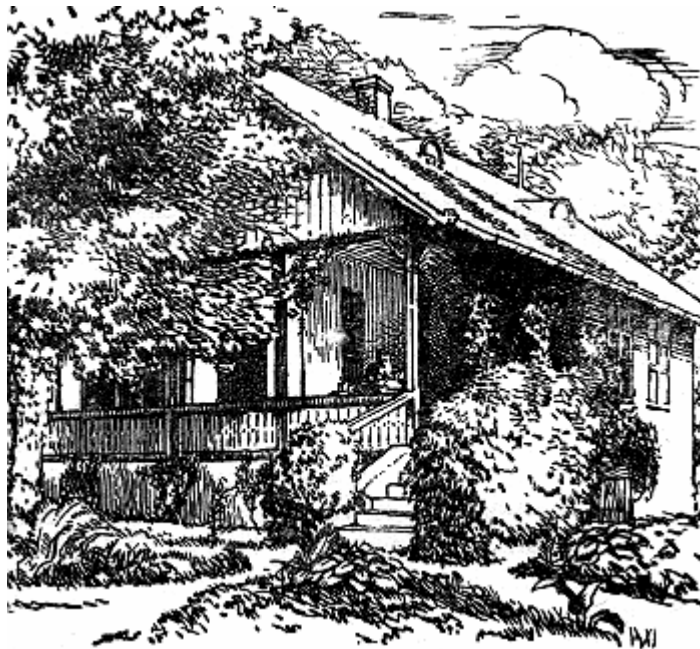
De imádkozni mégsem lehet, mert nem engedi az erdő lármás pogánya, a mátyás, ki bár "mátyást" kiált, mégis voltaképpen azt mondja: "jön valami, vigyázzatok!" A feketerigó rögtön megérti s csattogó hangra fakad. Mély csend!

Ekkor finom nesz hallatszik - talán egér futott végig a száraz leveleken? Nem az, mert egyszerre megingott a forrásörző aljfa gallya, s egy véghetetlenül szelíd, szinte mélabús tekintetű, sötét szempár néz feléd, s egy picit fekete orr, magasra tartva, kérdést intéz a fuvalomhoz, s megkapja a feleletet: "Nin-csen semmi baj." És ismét zörög a levél, a fej eltűnt, hogy pár perc múlva is-mét megjelenjék: kilép az anyaőz két picit gidójával, melynek sima köntöse oly kedvesen csillagos. Azok a finom csülkök oly ügyesen csúsznak a levelek közé, hogy alig okoznak valami zajt.

Míg az anya lehajlik, hogy a hűs forrásban eloltsa szomjúságát, az egyik gidó pajkosan cibálja a gally hegyét, a másik nagyokat döföget az anya tő-gyén.

Ismét megszólal a madárdal. Mintha gúnyolná a bolond mátyást, hogy már a szelíd jóbaráttól is megijed, s hebehurgyán ráijeszt másra is, avval az ő re-kedt, intő hangjával.

Leszáll a pinyőke, előkerül a rigó: ők is isznak egyet, ügyelve, nehogy a köntös vizet fogjon. Szépen bemártják a csőrt, egy kicsikét szopogatnak, aztán magasra emelik a fejet csőröstül. Egy keveset hunyorítanak a szemmel, mert hát oly pompás ital az a forrásvíz...”

*Peleháza – Herman Ottó nyári laka Lillafüreden.
Tornácán maga a gazda áll*

A politikával párhuzamosan haladó vágányon eközben új tudományos területeket tár fel és hódít meg. *Petényi János*nak a *Tudományos Akadémiánál* hányódó hagyatékát dolgozza fel, mely 62 halfaj életviszonyaira vonatkozó megfigyeléseket is tartalmaz. Eközben érlelődik a következő nagy vállalkozás:

„Eszembe jutott, hogy a halászat az emberiség ősfoglalkozása, hogy szerszáma, fogása a népismeret, az ősrégészet szempontjából legalább is érdekes lehet: mert hiszen az ősfoglalkozások terén a nép szívósan ragaszkodik mindenhez, ami ősi, hátha egy-egy nyom elvezet oda is, ahol az írott történet eddig néma?”

A tünődés eredményeként 1887-ben megjelent *A magyar halászat könyve*, amelynek első kötetében a magyar halászmesterség ősi eszközeit, a különféle halászati módokat, az idevágó néprajzi hagyományokat, a másodikban pedig Magyarország halainak leírását, élőhelyeit, életmódját, s halászati jelentőségét, fajonkénti saját rajzú bemutatását adta közre. A halászati szoká-

sok és eszközök részletes leírása úttörőmunka, ugyanakkor tárgyi néprajzunknak is kezdete. Halmonográfiája pedig nemzedékeken át ösztönöz a haltudománnyal és a halászattal való hivatásszerű foglalkozásra. (Később részletesen tárgyaljuk.)

Ornitológiai munkássága

Ezután ismét a madarak iránti régi érdeklődése „keríti” hatalmába. 1888 nyarán *Lendl Adolffal* kéthónapos tanulmányútra indul a sarkkörön túli norvég fjordok madárszirtjeinek tájaira és Lapp-földre. Tapasztalatairól, élményeiről élvezetes útirajz és maradandó értékű ornitológiai beszámoló jelenik meg *Az északi madárhegyek tájáról* címmel. Eközben felkutatja *Hell Miksa* és *Sajnovics János* 1768-69. évi vardoi expedíciójának emlékeit.

Hazatérése után országos hálózatot szervez a madárvonulás megfigyelésére, s 1891-ben munkatársaival ő rendezi meg Budapesten a *II. Nemzetközi Madártani Kongresszust*. 1893-ban a kultusztárca anyagi támogatásával létrehívja a *Magyar Ornitológiai Központot*. Megszervezi országszerte a madár-megfigyeléseket, s elindítja a vonulások hálózatos nemzetközi kutatását is. *A madárvédelmet* nemzeti ügyé teszi.

1901-ben *A madarak hasznáról és káráról* címmel megjelenő legnépszerűbb könyvének hazai és világsikere is ezt az ügyet segíti elő. A könyv jelentőségét jelzi, hogy a tudós haláláig (1914) négy magyar és egy-egy német, ill. angol nyelvű kiadás látott napvilágot. A műben felhívta a figyelmet a madarak „egyensúlyozó” szerepére, a természet rendszerében betöltött fontosságára. A könyv 81 madárfajt mutat be a földet művelő ember számára is érthető módon, hogy ezzel is hozzásegítse az eredményes munkavégzéshez.

Az aktív alkonyat évei

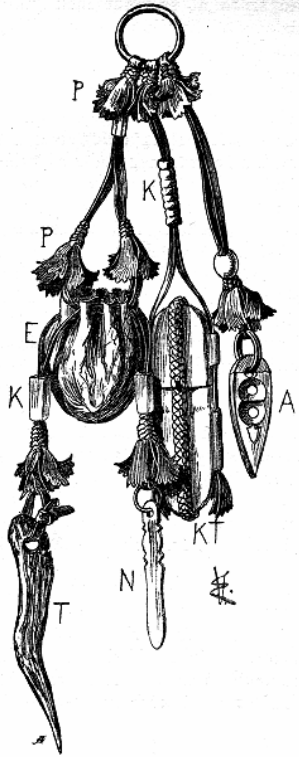
A magyar halászattal a nyolcvanas években elkezdett *etnográfiai munka* folytatásának vágyát a milleniumi kiállításra kapott megbízás szítja fel. E néprajzi kiállítás előkészítését - jóllehet már elég tárgyi anyagot ismert - alapos kutatómunka előzte meg. Tudását még a csikósélet és juhászélet ismereteivel is kibővíti, s összegyűjtötte ezeknek a mesterségeknek a szókin-csét is.

A századfordulóra már egy hatalmas néprajzi mű körvonalai bontakoznak ki előtte: a magyar nép nomád kortól folytatott foglalkozásainak rajza. Ezerszámra gyűlnek íróasztalán néprajzi feljegyzései és rajzai, s számos részlet tanulmány publikálása után 1909-re elkészül az *Előtanulmányok, A magyarok nagy ősfoglalkozása*, majd 1914 novemberében hagyja el a nyomdát *A magyar pásztorok nyelvkincse*. A magyar néprajzot megalapozó örökbecsű alkotások ezek.

Am ezzel sem merül még ki sokoldalú érdeklődésének vizsgálódási köre.

Szarvállások. Fönt: táblás; alul: csákó és gyertyás

Pásztorerzsény és tűzszerszám. A- acél, KT-kova-tapló, T-tőrök (csontár), P-pillangózás (bőrdísz), K-kupáncs (rendszerint csontból), E-dohányzacskó.

Csikós cifraszűrben, karikásostorral a nyakában.

Amikor egy miskolci ház alapozása közben 1891-ben, az Avas-hegy lábánál Magyarországon mindaddig ismeretlen, különös szerszámokra bukkanva, azokat elküldik neki, nyomban felismeri a jégkorszak emberének hazánk földjéről elsőként előkerült eszközeit, noha a külföldön már több helyen folyó ősemberkutatók akkor nálunk még ismeretlen volt. A leleteket *A miskolczi paleolith* című tanulmányában mutatja be és bizonyítja annak pontos korát. Ezzel megtalálja a pleisztocén-kori ősember első magyarországi nyomát. A földművelési miniszterhez, *Darányi Ignáchoz* siet a Miskolc környéki ásatások anyagi támogatása érdekében, s kérése meghallgatásra talál. Így megkezdődik a Miskolc környéki barlangok ősrégészeti feltárását, valójában elindítja a magyar ősemberkutatókat. A Földtani Intézet megbízta Kadič Ottokárt a Szeleta-barlang feltárásával, amelynek eredményeit *A Borsodi Bükk ősembere* címmel jelentette meg.

Vizsgálatai eredményeképpen a bükki Szeleta-barlang bevonul az antropológiai szakirodalomba. Az ekkor már megromlott egészségi állapotú tu-

dóst féltve szerető tanítványa és fáradhatatlan munkatársa, *Lambrecht Kálmán* is elkíséri az ásatások helyszínére.

75 éves korában a József körút és a Baross utca kereszteződésében villamos üti el a nagyothalló, gondolataiba merülő tudóst, de a még mindig aktív tudós nem egykönnyen adja meg magát az elmúlásnak. Közúti balesetét kiheveri, de két év múlva szélütés éri. Keze reszketőssé válik, ám akaratereje ezen is diadalmaskodik, s beteg kezével újra írni kezd, hogy nagy néprajzi művét befejezhesse. 1914 novemberében jelenik meg a magyar pásztorok nyelvkincséről írt munkája, december elejének egy zimankós, ködös délelőttjén azonban a Múzeum körúton újabb balesetet szenved, teherkocsi üti el az ekkor már 79 éves *Herman Ottót*, a közélet neves személyiségét, a magyar tudomány nagy öregét. Talán ezt a sérülését is kiheverné, de a Krisztina körúti lakásán törött lábbal fekvő beteg tüdőgyulladást kap, s 1914 december 27-én bekövetkezik halála.

A Kerepesi-temetőben nyugszik 1965 szeptemberéig, amikor is az exhumált hamvak akaratának megfelelően a Hámori-temetőbe kerülnek.

Munkásságának jelentősége

Még manapság is nehéz volna egy szóval válaszolni, hogy ki is volt tulajdonképpen Herman Ottó, akinek összesen 5940 oldalt kitevő 14 könyve jelent meg, s emellett mintegy 1140 cikket, tanulmányt, előadást is publikált. Biológus, ornitológus, ichthyológus, antropológus, etnográfus, etnomológus, archeológus?

Ám azt is mondhatnánk: a magyar természetvédelem és a tudományos ismeretterjesztés úttörője, vagy akár politikus és publicista. Irigyei, ellenfelei lekezelően csak polihisztornak "minősítették" a diploma nélküli, önmagát képző tudóst. De ez a sokrétűség, polihisztorság az ő esetében sem jelentett felszínességet. Hisz akármibe fogott is, abban roppant tudásra téve szert, csodálatra méltót, újat alkotott. Sokoldalúsága abból fakadt, hogy a tudományt sohasem önmagáért, hanem sürgető gyakorlati célok, vagy még feltáratlan ágazatok érdekében művelte, s a természet minden területét a többivel összefüggésben vizsgálta. Hihetetlen munkabírásánál s bámulatra méltó tudásánál csak a saját személyével kapcsolatos igénytelensége volt nagyobb. Ugyanakkor mindig büszkén állt ki haladó tudományos és politikai nézeteiért.

Ami nagytehetségű polihisztor tudósunk emlékét illeti, idáig ugyan több teljes életrajz és tanulmánykötet, valamint öt szemelvény-gyűjtemény jelent meg *Herman Ottó* emlékére, utcákat, múzeumot, emlékparkot, emlékházat neveztünk el róla, egyesületek, szakkörök iskolák vették fel nevét, tehát szellemi hatása ma is reánk sugároz, de azért még bőven lelünk követendő elvülhetetlen munkásságának s haladó gondolatainak gazdag tárházában.

1984-ben, születésének 150. évfordulója alkalmából ünnepi megemlékezéseken idézték fel az önerejéből lett, kivételes képességű tudós- és írótehetség, a számos területen újat alkotó *Herman Ottó* regénybe illő életútját s változatosan gazdag munkásságát.

A sokoldalú zseni, a természet- és néprajztudós, a régész, a harcos függetlenségi politikus, a kitűnő tollú szakíró és publicista, s nem utolsósorban a színvonalas és vonzó tudományos ismeretterjesztés úttörője alkotásainak szakágazatok szerinti értékelése koránt sem volt könnyű feladata a megemlékezőknek.

Erre jó példa a halászat történetét, eszközeit, módjait, a halászélet sajátos vonásait, a halászat néprajzi vonatkozásait, valamint Magyarország hal-

faunáját részletesen felölelő kétkötetes munkája, *A magyar halászat könyve* is, melyet 112 esztendeje jelentetett meg *A Magyar Természettudományi Társulat*.

A "Franklin Társulat Könyvsajtóját" 1887-ben összesen 860 oldalon, "háromszáz ábrával, tizenkét műlappal és kilenc könyomatú táblával" elhagyó kétkötetes mű, négy évi, éjt nappallá tevő szorgos munka - közte hét hónapot kitevő terepkutatás - eredményeként jött létre.

Később évtizedekig hatott a magyar anyagi népkultúra-kutatások irányára és módszerére. Pedig a szerző műve előszavában szerényen csak az "egyszerű" olvasó felvilágosítására hivatkozott ezekkel a szavakkal:

"Ezt a könyvet nem írta tudós ember tudósok kielégítésére, hanem írta egyszerű magyareMBER, magyaremberek okulására, általános műveltséggel bíró emberek tudásvágyának kielégítésére."

Herman Ottó még a nagy mocsárlecsapolások végső szakaszában - szinte az utolsó órákban - kereshette föl azokat a vizeket, ahol a halászat, eszközei és mesterfogásai apáról fiúra szálltak. Felismerve a tárgyi anyag pusztulásának veszélyét, nemcsak írásban és eredeti rajzaiban, de széles körű anyaggyűjtésével is felbecsülhetetlen nemzeti értéket mentett meg az utókornak.

A tudományosan alátámasztott tények föltétlen tiszteletét jelzi, hogy lépésről lépésre halad a tárgyak részletes leírásával, és - a még kőszegi fotográfus korában megutált fényképezés helyett - pontos, hiteles rajzok készítésével illusztrálja mondanivalóját. Még véletlenül sem akad munkáiban egyetlen fényképfelvétel sem. Minden képet kora kiváló természetábrázolóival: *Csörgey Titusszal*, *Koszkol Jenővel*, *Vezényi Elemérrel* rajzoltat, vagy maga rajzol. A magyar halászat könyvében valamennyi szövegközti ábrát s a képes táblák összes rajzát ő maga alkotta. Az eszközök, halászati fogások precíz rajzait oly szervesen szőtte bele a leírásaiba, hogy a kapcsolódó szövegrészek ezen ábrák nélkül szinte értelmüket vesztenék.

A csikász elhelyezi a csik-kasokat

A magyar halászat könyvéről

A magyar halászat könyve egyébként is legjobb példája *Herman Ottó* tudósi módszerének. Remekműve ugyanis nemcsak a történeti tényeket, hanem magát a halászati témakört is fejlődésében jellemezve mutatja be. A bevezető tanulmányok általában az ember, a társadalom, majd „*a magyar ember halhoz fűződő kapcsolatait*” boncolgatják. Kutatásainak következtetése szerint a halászat eszközeinek legtöbbje „ősregi idők” tanúja, következésképpen a halászat „a magyarság ősfoglalkozása”. Az első kötet gerincét a magyar halászat múltját és jelenét tárgyaló fejezetek alkotják. Ezekben történeti rendbe szedte az írásos adatokat, tárgyi emlékeket, a halászat társadalmi és jogtörténeti dokumentumait. A rendszerező fejezeteket halászati szokások, népdal-szövegek, szólás-mondások feljegyzései színesítik. A halászélet „mestertitka-it”, szépségeit és viszontagságait, ágazatonként eltérő furfangjait és életmód-beli sajátosságait szépírói teljesítménynek is kiváló hangulatébresztő, tárca-szerű írásokkal és karcolatokkal mesterien jeleníti meg. A maguk nemében novellisztikus, önálló írásoknak is beillő egységek a „látott halról”, a „szigonyosról”, a „csikászról”, a „pákásztanyáról”, a „kullogóról”, a „pöndörösről”, a „luttyogatós – fenekes - kecés - varsás kishalászról”, a „székely halászok-

ról”, az „orvhalásról”, vagy az "igazi halászatról" szóló halász-életleírások. A legízesebb halásznóták és népszokások, így többek közt a "halászkörösztlő" elevenednek föl a Rév-Komárom halászbokrainak szokásairól szóló fejezetben.

*A kullogó. Három cölöpből összerótt alkotmány.
Innen lesi a halász a „jó szöröncsét”*

A Pákásztanya címűben pedig egy, az ő idejében is már eltűnőben lévő különös halászmesterség utolsó hírmondóinak vadregényes környezetébe kalauzolja el az olvasót. Részletek e különös halászmesterség tudójának környezetismeretéről: (...) „Nappal ezer jel szerint igazodott el: Főképpen a növények és nyílt vizek után. Jól tudta, hogy a nád, a sás, a gyékény, a páfrány milyen aljon terem; ismerte a nádüstököt, a cseretet, a rónavizet; éles szeme meglátta a sűrű növényzet alján serkedező vízen a vízi lencsét mely lápkútnak,

mélységnek, a takaró növényzet csalékony voltának a jele. Éjjel csillag után igazodott.

De amiben tökéletes mester volt, amiben senkise tehetett túl rajta: az állatismerete volt. Úgy, amint a szúnyogok raja egy gomolyban játszadozott, alant járt vagy a magasba tartott; amint a rónavízen a vízibogár a part felé vagy a parttól távol kergetőzött, cikázott; amint a csikbogár felkerekedett s a vízből szárnyra kelt, a csiga karón, nádon fölfelé mászott vagy az alján maradt, ez neki mind áradás, apadás jele volt. Amint ez vagy amaz a madár szólt, keríngett vagy alantjárt, amint más hálóhelyre költözött, ide vagy oda rakta fészkrét, amint a nádi pók szövögette hálóját, a vízipatkány, a güzü ásta lyukát: az mind időjárást jósolt." (...)

És hogyan lakott ez a „lápi ember”, aki „mindig borotválta az állát”? (...)
„Csúcsos nádkunyhóját a rétság és lápok belsejében "hegy"-re építette inkább rárakta, hogy könnyen el is vihesse; emlékeztetett ez a nyári kunyhó a finn "kótára", mely azonban fenyőrudakból készül. A "hegy" nem hegy s nem domb, hanem - a lápi ember fogalma szerint - szilárd sziget, amelyen a mocsárfűz, a rekettye néha az eltörpülő nyárfa megvetheti gyökerét:"

(...) "Csak a rangosabbja készített putrifélét, mely kissé be volt ásva a földbe, fal helyett; aztán rá volt rakva a fedél, megföldelve a töve környöskörül. Se ablak, se kémény, az ajtó fölött egy lyuk, ahol a betóduló füst örök harcba állottak egymással. Itt járt-kelt a feleség, itt született s cseperedett fel a pákász gyermeke - a szabad természet szabad teremtménye."

Aztán mivel is halászott ez a mocsárvilággal benső kapcsolatban élő ember? (...)
"A pákász főszerszámja háromféle volt: a "rozsdás", a varsa és a tör, ami pedig mindig vele volt, az a kaszur, mellyel vágott, s a lápibot, amellyel tapogatózott; egy toldott-foldott lélekvesztő is ritkán hiányzott. A "rozsdás" és a lélekvesztő, mint drága jószág, mert nehezen szerezhető, örökségbe járt." Ha lenne kellő helyünk hozzá, érdekes volna sorra mind bemutatnunk a szerző tüzetes feljegyzései nyomán azt a sokféle fufangos vadászó - halászó fogást, amit csak a vízivad és a lápi hal szokásait éles szemmel elleső pákász tudhattott, de legalább idézzük most e fejezetből a lápiember "halásztudományát" minősítő részletet:

(...) „A halászati mesterfogásokban a pákász utolérhetelen volt; úgyannyira, hogy még ásta is a halat; bármily csodásan hangozzék is, ismételve legyen mondva: ásta, kapával a föld alól. De vegyük sorba.

A pákász a rétság és láp természeténél fogva, igazi őshalász volt; dolgozott a varsával, főleg a csikvarsával vagy kassal, a csukavarsával és a vejszével; s minthogy a nyílt vizekből a csuka sohasem hiányzott, nagyon valószínű, hogy ismerte a csapóhurkot is. Ez utóbbira határozott adatom nincsen, de föl me-rem tenni, mert a csapóhurok csukás helyeken ma is dívik s igazi ősszerszám.

A pákász jól tudta, hogy a csík gyakran felszáll, levegőt szippant, azt úgyszólván magán keresztül hajtja s huggyóján kiereszti; ott tehát ahol nyílt vizek közelében ingóláp volt, ti. növénytakaró, mely az embert elbírta, s amely alatt mélység tátongott, természetes vízzel telve, ott a lápmetszővel kivágta a takarót, úgy, hogy egy kútszerű nyílás keletkezett. A csíkok hamar odaszoktak s felszállottak egy kis levegőért. Ekkor a pákász dolga meg volt nyerve: a csíkvarsát a szájával lefele fordítva beállította a "kutuba" s a felszálló csík beletévedt, a bobállyal együtt." (...) / Bobály a lápi póc népi elnevezése volt a Komádi Sárreton /

A magyarországi halászat történetének és a szerző-korabeli jelenének ez a tudományos tárgyilagossággal és mégis olvasmányosan, szinte novellisztikus módon való néprajzi bemutatása azonban a nagy műnek csupán az egyik - terjedelmesebb kötetét alkotja. A második kötet a szerző meghatározása szerint „természethistória”: a halak bonc- és élettanáról, rendszerezéséről, életmódjáról szóló halrajz (ichthyológia), továbbá a kárpát-medencei halfauna akkori valamennyi fajának - ez 1887-ben 70 faj volt - részletes (fajonkénti) leírását (anatómiai és méretbeli adatait, meghatározó jegyeit, közte az adott faj úszósugar-, pikkely- és fogképletét), a különböző vizekben való előfordulását, halászati szempontból jelentős életmódbeli és viselkedési szokásait, majd halászati módját és a hal gazdasági jelentőségét ölelte fel. A tárgyalt halfajok valamennyiét a kötet végén lévő képtáblák maga készítette rajzain mutatja be. Azokat oly nagy gonddal ábrázolta, hogy egy-egy halfaj vízszintes és haránt irányú pikkelysorait, az oldalszerv feletti átluggatott pikkely-oldalvonalat, a különböző úszók sugarait megszámlolva, az adott ábrát akár határozókulcsként is használhatjuk, ugyanakkor pusztá rátekintésre is visszatükröződik a rajzról az illető hal jellegzetes összképe, természetes habitusa.

Végül a halleírások után függelékként a nyelvi anyagot nagy tiszteletben tartó szerző a magyarországi halak tájankénti magyar, szepesi, szász, szlovák, horvát és román neveinek, valamint a magyar halászmesterség eszközeinek nyelvemléki szótárát is közreadta.

Ennek a második kötetnek egyik fő halgazdasági figyelmeztetése, hogy a halállományt csak úgy lehet fenntartani, ha a zsákmányolt halmennyiség tervszerű pótlásával segítjük elő a természetes egyensúly fennmaradását. Ezen szemléletével (mai terminológiával az iménti megfogalmazás "dinamikus ökológiai egyensúlyról" szólna) *Herman Ottót* az ökológiai gondolkodásmód előfutárának is tekinthetjük, mely szemléletmód egyébként a madarak hasznáról és káráról írott művében, és természetvédő javaslataiban is tükröződik.

A száz éve megjelent remekmű nyelvezete a tudományos téma feldolgozása ellenére sem vált szárazzá, tudálékossá hanem éppen ellenkezőleg, mindvégig élvezetes, ízesen magyaros és lebilincselő. A breznóbányai sokgyermekes cipszer családból származó *Herman Ottó*, aki 12 éves koráig csak németül tudott, és édesapja még két n-nel írta a nevét, nyelvében és lendületében ízig-vérig magyarrá vált olyannyira, hogy írásai, így ez a tudományos halászi munkája stílusával szépírói teljesítménynek is beillik. Ezért méltán idézik a manapság kiadott kötetekben.

Épp az előzőekben idézett halászi munkájának előszavában írta le ezzel kapcsolatban a következőket:

„Nekem a közérthetőség mellett arra kellett törekednem, hogy a nyelv lehetőleg tiszta legyen s a szárazságot elkerüljem, tehát valami ismeretterjesztő műfajt meghonosítani igyekezzem”...

Majd így folytatja:

„A szárazságot, mely a munka természetében fekszik, élénkebben lüktető leírásokkal iparkodtam enyhíteni (...) nem követem azokat, akik nyelv dolgában mindenáron kreátorok, hozzá pedig német szellemben írnak, mert jól tudom, hogy a rossz szót és azt a bizonyos tudálékosságot a magyarság be nem veszi, lévén neki saját nyelve és saját észjárása; de igenis tanultam a francia íróktól, kik még az exact tudományok terén is a nyelv tisztaságára törekednek.”

A magyar halászi könyve, mely remekül egyesítette az értekező próza, a tudományos esszé és a vonzó, színvonalas ismeretterjesztés stíluskövetelményeit, - ráadásul kitűnően illusztrált mű - időtálló értékei folytán megérdemelné hogy, a válogató emlékkötetekben olvasható szemelvényein kívül, reprint kiadásban egészében ismét megjelenjék.

Felhasznált irodalom

A nagy magyar polihisztor és életútja - Magyar Hírlap 1985 jún. 27.

Az átalakulások világáról - válogatás Herman O. írásaiból – Magvető Budapest, 1980

Erdődy Gábor: A pokol cséplője - Magvető Budapest, 1983

Havasiné Bede P.-Somogyi S. szerk.: Magyar utazók, földrajzi felfedezők – Tankönyvkiadó Budapest, 1973

Herman Ottó: Magyarország pókfaunája (1876-1879)

A magyar halászat könyve (1887-1888)

Az ösfoglalkozások. Halászat és pásztorélet (1898)

A magyar pásztorok nyelvkincse (1914)

Herman Ottó: Erdők, rétek, nádasok - Szepesi Attila válogatása Herman Ottó műveiből - Móra Kiadó Budapest, 1986

Herman Ottó élete és munkássága - Magyar Természettudomány Társulat Budapest, 1985

Hevesi Attila: Herman Ottó - MBE jegyzet Miskolc, 1987

H. Szabó Béla: Herman Ottó és Lillafüred - BAZ Megyei Múzeumok Igazgatósága Miskolc, 1975

Lambrecht Kálmán: Herman Ottó élete – Magyar Könyvbarátok Budapest, 1933

Lányi György: A feledhetetlen Herman Ottó - Búvár 39. évf. 12. szám

Oroszi Sándor: A természetvédelem története Magyarországon 1945-ig - Erdészettörténeti Közlemények VII. 1992

Szabadsfalvi József: Herman Ottó a parlamenti képviselő 1879-1897 – Officina Musei 5. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1996

Szabadsfalvi József: Lillafüred – Herman Ottó emlékház – T.-K.-M. Kiskönyvtára 102. Budapest, 1982

Szabadsfalvi József: Írások Herman Ottóról – Herman Ottó Múzeum Miskolc, 1987

Százéves A magyar halászat könyve - Népszabadság 1997 júl. 11.